

אתר דעת * לימודים * גיליון 15 * תשע"ט * 2018/19 *

אֲשֶׁר קָרָךְ בְּדַרְךְ / יהושע רוזנברג

"פְּקֻדְתֵי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמְלֶק לְיִשְׂרָאֵל".

על איזה חטא נענש עמלק בעונש חמור כל כך?

הרמב"ם¹ מגדיר את מחיית עמלק כמלחמת מצווה:

"אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת

שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם..."

בהלכה ה' קושר הרמב"ם את מצוות העשה: "זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עִמְלֶק" ואת מצוות לא תעשה" "לא תִשְׁכַּח" אל המצווה העיקרית: "תִּמְחָה אֶת זְכַר עִמְלֶק":

"וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק, שנאמר תִּמְחָה אֶת זְכַר עִמְלֶק, ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עִמְלֶק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו."

עונשו של עמלק, הוא החמור שבעונשים: "תִּמְחָה אֶת זְכַר עִמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם".

כבר תהו המפרשים על העונש החמור הזה. פרשנינו החל מחז"ל ועד לאחרונים התלבטו בשאלה כיצד התורה, הרגישה כל כך לחיי אדם אשר נברא בצלם אלוקים, אשר 'דְּרָכָיָהּ דְרָכֵי נְעָם וְכָל נְתִיבֹתֶיהָ שְׁלוֹם (משלי ג' יז)' תצווה צו נורא ואיום כל כך².

¹ הלכות מלכים ה' א. והשוו ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קפח: "והמצוה הקפ"ח היא שציונו להכרית זרע עמלק לבד משאר זרע עשו, זכרים ונקבות קטנים וגדולים. והוא אמרו יתעלה: 'תמחה את זכר עמלק'. וכבר קדם לנו (מ' כ קעז) אמרם שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו שלעמלק. ומלחמת עמלק היא מלחמת מצוה גם כן וכבר התבארו משפטיה בפרק שמיני מסוטה (מד ב)."

וכך מנסח אברבנאל את השאלה:

"האומנם למה זה העניש הקב"ה בעונש גדול את עמלק למחות זרעו ולא עשה כן לכל גוי מגויי הארץ, וגם לא לאדום שהיה מזרע עמלק, אבל בהפך שציווה: 'לא תתעב אדמי כי אחיך הוא' (דברים כ"ג ח) וציווה שלא יתגרו בו מלחמה?"

אברבנאל טוען שהמלחמה עם ישראל אינה יכולה להיות הסיבה לעונש החמור הזה, שהרי עמים רבים נלחמו עם ישראל. "האם צוה כזאת על המואבים ועל שאר העמים שנלחמו עם ישראל? ולמה אם כן יוחד העונש הזה בעמלק לבד, עד שצוה לשאול: לך והפיתה את עמלק?"

השאלה עולה כבר בתלמוד הבבלי³

"בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול: 'לך והפיתה את עמלק' (שמואל א', ט"ו, ג), אמר: 'ומה נפש אחת אמרה תורה: הִבָּא עגלה ערופה - כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה. ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו?' יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תהי צדיק הרבה!' (קהלת ז', טז)"

היו שניסו למצוא את התשובה בתיאור מעשי עמלק הנמצא בספר דברים: 'וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עִיף וְיָגַע'. ואולם גם התשובה הזאת אינה מספקת. האם מעשה זה חמור ממעשי המצרים: "כָּל הַבֶּן הַיְלִיד הַיְאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ (שמות א' כב)"? והנה על המצרים נאמר: 'לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו'. מעשה זה אינו מעשה חריג שהרי כל צבא נלחם מחפש את נקודות התורפה אצל אויבו. גם יהושע מצווה על צבאו הנלחם באמורי: "וְאַתֶּם אַל תַּעֲמְדוּ רַדְפוּ אַחֲרֵי אֲיִבֵיכֶם וְזַנְבְּתֶם אוֹתָם אַל תִּתְּנוּם לְבוֹא אֶל עַרְיָהֶם כִּי נִתְּנָם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּיַדְכֶם" (יהושע י' יט) ומבאר רד"ק: וזנבתם - תכריתו זנבם והוא סוף המחנה.

זאת ועוד, בהפטרנו שבה מופיע הצו החמור שלא לחמול על עמלק: "עֲתָה לֶךְ וְהִפִּיתָ אֶת עַמְלֶק וְהִחַרְמְתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו וְהִמַּתָּה מְאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעַלְל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוֹר וְעַד שָׂה מִגַּמֵּל וְעַד חֲמוֹר" לא נזכר כלל החטא: 'וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ'. מדוע אם כן נגזרת על עמלק מחיית שמו מתחת השמים?

² עלון הדרכה להוראת פרשת השבוע עפ"י הגיליונות של נחמה ליבוביץ [תשכ"ג] תצוה-פרשת זכור דברים כ"ה יז- יט ועכשיו באתר 'דעת'.

³ מסכת יומא כב ע"ב

ננסה להשיב על השאלה מתוך עיון בכתובים.

המכנה המשותף לשלושת הפרשיות העוסקות בעמלק הוא ציון העובדה שעמלק בא אל ישראל, בדרכם לארץ. בסיפור מלחמת עמלק שבסוף פרשת בשלח אנו קוראים: "וַיָּבֹא עַמְלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרִפְדִים". בציווי בספר דברים נזכרת המילה דָּרַךְ פעמיים: אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלֶק בְּדַרְךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדַרְךְ. בהפטרה לא נזכר כל חטא אחר אלא: "פְּקֻדְתִּי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עַמְלֶק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדַרְךְ בְּעֵלְתוֹ מִמִּצְרָיִם". (שמואל א' ט"ו) (ב)

הרעיון הזה מובע במכילתא דרבי ישמעאל⁴ על הפסוק: 'וַיִּסְפָּר מֹשֶׁה לְחַתְּנוֹ אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפָרְעֹה וְלַמִּצְרָיִם עַל אֹדֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מָצְאתֶם בְּדַרְךְ וַיִּצְלַם ה'" (שמות י"ח ח) - אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' - שנתן תורה לעמו ישראל, אֶת כָּל הַתְּלָאָה –במצרים, אֲשֶׁר מָצְאתֶם - על הים, בְּדַרְךְ - זו מלחמת עמלק, וַיִּצְלַם ה' - הצילם המקום מן הכל.

רמב"ם בספר המצוות⁵ מדגיש אף הוא את המעשה הזה של עמלק:

"והמצוה הקפ"ט היא שצונו לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו ושנאמר זה בכל עת ועת ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו ונזרז העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו ותחסר מן הנפשות עם אורך הזמן. והוא אמרו יתעלה (שם) זכור את אשר עשה לך עמלק. ולשון ספרי זכור את אשר עשה לך בפה לא תשכח בלב [על"ת נט]. כלומר אמור מאמרים בפיך שיחייבו בני אדם שלא תסור שנאתו מהלבבות. ולשון ספרא (ר"פ בחקתי) זכור את אשר עשה לך עמלק יכול בלבבך כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך. הלא תראה שמואל הנביא כשהתחיל לעשות המצוה הזאת איך עשה שהוא זכר תחלה מעשהו הרע ואחרי כן צוה להרגם והוא אמרו יתעלה פְּקֻדְתִּי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עַמְלֶק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדַרְךְ בְּעֵלְתוֹ מִמִּצְרָיִם (ש"א טו).

ובמצוות לא-תעשה נ"ט אומר רמב"ם:

"האזהרה שהזכרנו מלשכוח את אשר עשה לנו זרע עמלק ואשר קידמונו ברע. וכבר ביארנו במצווה התשע ושמונים ומאה ממצוות עשה (= עשה קפט) שזכירת מה שעשה לנו זרע עמלק וחידוש האיבה לו - מצוות עשה, וכן גם הזנחת עניין זה ושכחתו -

⁴ יתרו מסכתא דעמלק פרשה א

⁵ מצות עשה קפט

מוזהרים עליו, והיא מצוות לא-תעשה, והוא אמרו "לא תִשְׁכַּח". ובספרי: 'זָכוֹר - בפה; לא תִשְׁכַּח - בלב', כלומר: אל תזניח איבתו ואל תסירנה מלבך.

מה כל כך חמור במעשה הגעתו של עמלק לרפידים עד כדי הציווי למחייתו?

על כך משיב מלבי"ם:

... שעמלק לא היתה לו שום סבה מהסבות, שבעבורה ילחמו עם בעם, ממלכה בממלכה, שכל עורכי מלחמות יהיה לאחת מהסבות הבאות וכלם לא היו פה: שילחם על ארץ לכבשו להרחיב את גבולו, וזה היה בדרך, כי לא היו אז בארץ נושבת. אם יקרב אל גבול ארצו שהוא ירא פן יירש את ארצו כמלחמת סיחון ועוג, וזה היה בצאתם ממצרים.

אם עשו מלחמה והתגרו בו, אבל הוא קרך בדרך דרך מקרה ולא שום ריב ביניכם. להראות כוחו וגבורתו ואז ילחם פנים אל פנים, והוא ויזנב בך כל הנחשלים ואתה עיף ויגע.

בעבור הדת, שחושב שימצא חן בעיני אלוהיו אם יכחיד עם הבלתי מאמינים בו, אבל הוא ולא ירא אלוהים.

ורק הסבה העצמית למלחמה זו היתה הכפירה באלוהים, כי אז שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן חֵיל אֶחָד... וכל העמים האמינו בנפלאות אשר עשה ה' ביים ובמצרים והוא הקשיח לבו מיראת ה' ויאמר "לא הוא"! ורצה להראות לכל יושבי תבל שאין יכולת ביד ה' להושיעם מידו ושכל הנסים הם מעשי להט וחכמת משה, ולפי זה היה עיקר מלחמתו נגד ה'.

וכך מבוטא הרעיון במכילתא דרבי ישמעאל⁶:

ר' יהושע אומר כשבא עמלק להזיק את ישראל מתחת כנפי אביהם שבשמים אמר משה לפני ה' רבונו של עולם רשע זה בא לאבד בניך מתחת כנפיך ספר תורה שנתת להם מי יקרא בו. רבי אלעזר המודעי אומר כשבא עמלק להזיק את ישראל מתחת כנפי אביהם שבשמים אמר משה לפני הקדוש ב"ה רבונו של עולם בניך שאתה עתיד לפזרן תחת רוחות השמים שנ' כִּי כְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פָּרְשְׁתִי אֶתְכֶם וגו' (זכריה ב' י) רשע זה בא לכלן מתחת כנפיך ספר תורה שנתת להם מי יקרא בו.

מלחמתו של עמלק אינה אפוא מלחמה רגילה בין עמים. היא מלחמה נגד הקב"ה.

⁶ פרשת בשלח מסכתא דעמלק פרשה ב

בשירת הים אנו קוראים, כי כתוצאה מנפלאות ה' במצרים ועל ים סוף "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן חִיל אַחַז יִשְׁבִּי פְּלִשְׁתִּי. אַז נִבְהֵלוּ אֱלֹפֵי אֲדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוּ רָעַד נִמְגּוּ כָּל יִשְׁבֵי כְּנָעַן. תִּפְּל עֲלֵיהֶם אֵימַתָּה וַפְּחַד בְּגִדְלֵךְ זָרוּעֶךָ יִדְמוּ כְּאֶבֶן" (שמות ט"ו יד-טז). ניסי ה' השאירו רושם רב על עמי הסביבה. לאחר ארבעים שנה אומרת רחב: "יִדְעֵתִי כִּי נָתַן ה' לָכֶם אֶת הָאָרֶץ וְכִי נִפְּלָה אֵימַתְכֶם עָלֵינוּ וְכִי נִמְגּוּ כָּל יִשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנִיכֶם. כִּי שָׁמְעֵנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנִיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם לִשְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן לְסִיחֹן וְלַעֹג אֲשֶׁר הִחְרַמְתֶּם אוֹתָם. וְנִשְׁמַע וַיִּמַּס לְבַבְנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנִיכֶם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת. (יהושע ב' ט-יא).

מכות מצרים באו להביא את העולם להכיר בקב"ה: בְּזֹאת תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' (שמות ז' יז) לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי אֵין כֹּה אֱלֹהֵינוּ (שם ח' ו) לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבְּ הָאָרֶץ (שם ח' יח) לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי לֹה' הָאָרֶץ (שם ט' ט) בְּעֵבֹר תִּדְעֶה כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ (שם ט' יד) ועוד. מתוך היראה המתוארת בשירת הים היו אולי עמי העולם צעד גדול קדימה להכרת האמת, לאמונה בא-ל אחד, אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל (דברים ל"ב ד), חרף הרושם הזה של מעשי ה' וניסיון בא עמלק ממרחק להילחם בישראל, ובכך הרי הוא כמי שמכריז ואומר: איני ירא אלקים.

להתרסותו של עמלק הייתה, לדעת המדרש, תוצאה חמורה: היא גרמה שעמים אחרים יצאו בעקבותיו. כמו למשל אדום שהתנגד לישראל "פֶּן בְּחָרַב אֲצַא לְקִרְאֲתָךְ" (במדבר כ' יח), וכן סיחון "וַיֵּאָסֹף סִיחֹן אֶת כָּל עַמּוֹ וַיֵּצֵא לְקִרְאֵת יִשְׂרָאֵל הַמִּדְבָּרָה וַיֵּבֵא יְהִצְהָ וַיִּלְחֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (שם כ"א כג).

רבותינו ביטאו רעיון זה במשל על האמבטי הרותחת שבמדרש תנחומא.

רש"י מביא משל זה בפירושו לספר דברים⁷:

"... ד"א לשון קור וחום צננך והפשירך מרתיחתך שהיו העובדי כוכבים יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרים משל לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה בא בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה אע"פ שנכוה הקרה אותה בפני אחרים".

משחלף, בעקבות מעשיו של עמלק, הפחד מהדר גאון ה' חזר העולם לקדמותו, לאליליו, אלילי כספו וזהבו, לאמונתו בכוח האדם, בכוח הזרוע, והוחמצה ההזדמנות להצמיד את האנושות לקראת יעודה: "אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו"

⁷ כ"ה יח ד"ה 'אשר קרך בדרך'

8. "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד" (זכריה י"ד ט) "כִּי אֶזְ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שְׁפָה בְרוּרָה לְקָרָא כְּלָם בְּשֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שְׁכֵם אֶחָד" (צפניה ג' ט).

מי קלקל? עמלק. לכן מלחמה בו לה' מדור דור.⁹

ברוח דומה משיב על שאלתנו רמב"ן¹⁰:

"וטעם העונש שנענש עמלק יותר מכל העמים, בעבור כי כל העמים שמעו וירגזון (שמות ט"ו יד), ופלשת אדום ומואב ויושבי כנען נמוגו (שם) מפני פחד ה' ומהדר גאוונו, ועמלק בא ממרחק כמתגבר על השם, ולכך אמר בו וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים (דברים כ"ה יח), ועוד כי הוא נין עשו וקרוב לנו, עובר מתעבר על ריב לא לו.

וכך מבאר אבן עזרא¹¹

"וטעם כי מחה אמחה - בעבור שהכעיס את השם, כי אלופי אדום נבהלו מפחדו בעבור האותות שעשה במצרים ובים, וככה מואב ופלשת. והנה זה עמלק שמע גבורת השם בעבור עמו ישראל. והנה בא ממקום רחוק להלחם עם ישראל ולא פחד מהשם. וכן כתוב וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים (דברים כ"ה יח)".

התורה מדגישה: ... כִּי יָד עַל כַּס יְהִי מִלְחָמָה לְה' בְּעַמְלֵק מְדַר דָּר.

ומבאר רש"י:

כִּי יָד עַל כַּס יְהִי - ידו של הקב"ה הורמה לישיבע בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כַּס, ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו יהיה השם שלם והכסא שלם, שנאמר: 'הַאֲזִיב תַּמּוֹ חֲרָבוֹת לְנֶצַח' (תהלים ט' ז) - זהו עמלק שכתוב בו 'וְעִבְרָתוֹ שְׁמֶרָה נֶצַח' (עמוס א' יא), 'וְעָרִים נְתִשְׁתָּ אֲבָד זְכָרָם הִמָּה' (תהלים ט' ז), מהו אומר אחריו 'וְהָיָה לְעוֹלָם יִשָּׁב' (שם ט' ח) - הרי השם שלם, כּוֹנֵן לְמִשְׁפַּט כְּסָאוֹ (שם) - הרי כסאו שלם.

⁸ רמב"ן דברים ל"ב כו

⁹ עלון הדרכה להוראת פרשת השבוע, עפ"י הגליונות של נחמה ליבוביץ [תשי"ח] כי תצא - פרשת זכור כ"ה ל"ז-ל"ט כעת באתר 'דעת'

¹⁰ בפירושו לשמות פרק י"ז פסוק טז

¹¹ בפירושו לשמות פרק י"ז פסוק יד

בקצור מנסח את הדברים אברבנאל¹²:

"רצונו לאמר: אחרי אשר עמלק רצה לשלוח יד בכסא של הקב"ה כלומר למעט שמו ולחלל כבודו ותפארתו מאשר עשה במצרים ועל הים שזהו שליחת יד בכסאו ומפאת המחשבה הזאת אשר חשב ואשר דמה לעשות, לכן תמיד יהיה לה' מלחמה בעמלק".

עמלק אשר את זכרו נצטוינו למחות אינו עוד עם בין העמים. "... הן כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות שנאמר: וְאָסִיר גְּבוּלֹת עַמִּים וְעִתּוֹדוֹתֵיהֶם שׁוֹשְׁתִי וְאוֹרִיד פְּאֲבִיר יוֹשְׁבִים ... (ישעיהו י' יג)"¹³, אף אינו סמל לשונאי ישראל (שהרי לא נצטוינו למחות זכר מצרים. להפך: נאסר עלינו לתעב אותם), אינו אב טיפוס של מי שמתקיף חלשים ומזנב נחשלים.

עמלק הוא אויבו של ה'. הוא המעכב היות "כסאו" שלם ו"שמו" שלם, ורק כשימחה זכרו יוכל לבוא היום בו יהיה "ה' אָחַד וְשְׁמוֹ אָחַד" (זכריה י"ד ט).

פִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' כַּמִּים לַיָּם מְכַסִּים (ישעיהו י"א ט)

¹² והשוו ספורנו דברים פרק כ"ה פסוק יט: "תמחה את-זכר עמלק משור ועד-שה מגמל ועד-חמור" (שמואל א ט"ו, ג), כמו שצוה לשאול, וזה כדי להנקם מעמלק, על שהעז פניו בא-ל יתעלה, כמקנאים לכבודו".

¹³ משנה ידים ד' ד והשוו תוספתא קידושין ה' ד, תלמוד בבלי ברכות כח ע"א